

TÓTH ÁKOS

A napóra fája*

AZ ELÉGIA, MINT AZ IDŐBEN-LÉT OLVASHATÓSÁGA A „KÖZÉPSŐ” TANDORINÁL

„gewahrst du gar nicht, wie dir unsre Stunden
abgleiten von der vollen Sonnenuhr,
auf der des Tages ganze Zahl zugleich,
gleich wirklich, steht in tiefem Gleichgewichte,
als wären alle Stunden reif und reich.”

(Rainer Maria Rilke)¹

„A valóság!”

(Tandori Dezső)²

Középsőnek vagy középiütt lenni: nem (leg)elsőnek és nem (leg)utolsóknak. Nem a kezdetnél lenni, részesülni az eredet félhomályos vagy kitakart idejéből és ugyancsak kizárva a vég értelmének epilógus-szerű visszaolvasásából is. Középsőnek vagy középiütt lenni főképp megpróbáltatást jelent (napjársny fíradalmat): elfogadni a kezdetől azonos játzma szabályait, átvenni és megőrizni, sajátként követni azt, az idő leteltével pedig búcsú nélkül átengedni, de egészen odáig elkísérni, az élethossz megannyi személyessé vált ragaszkodását nélkülözve azután. A lírai beszéd időbelüliségének tudata, mely ősidőktől fogva legfontosabb identifikáló és a költészet védelmét nyújtó érvként az idő ellenében, az idővel való harcban, a mulandó és emberéletet rövidítő, érthetetlen időfenomén szorításában helyezte el a szó művészi felhangzását, általában egyfajta ellen-beszédként, az idő részvétlenségét „kivásárló” emberi képesség megnyilvánulásaként, megállást ígért és maradandóságot, vagyis pontosan azt a két tulajdonságot, amiről mind a közönséges időtapasztalat, mind az időfilozófia főbb megfigyelései szerint az idő maga soha tudni sem volt hajlandó. Ennek nyomát és élénk, kétségek nélküli hatását fellelhetjük egészen a legutóbbi időkig, mint a művek közepébe illesztett (sokszor ki sem fejtett), megkérdőjelezhetetlen és kategorikus idő-magyarázatot. Az emberi középén-lét vagy köztes lét elgondolásából származtatott megannyi ismert és elismert magatartás és felfogás-módozat az „arany középszer” (aurea mediocritas) horatiusi vállalásának pártfogását élvezi, ennek a megismerés-határokat és a szó-tartományt megközelítőleg pontosan bemérő és tudatosító ajánlásait váltják műveikben valóra. A „középső” Tandori (az évtizednél hosszabbra nyúlt

* Tandori Dezső: *A Legjobb Nap* című, közeljövőben megjelenő verseskötetéhez készült utószó.

¹ Rainer Maria Rilke: *L'Ange du Méridien* (Uó: Die Gedichte, Insel, Frankfurt am Main, 1999¹¹, 443.)

² Tandori Dezső: *A helyben átfutás* (Kortárs, 1986/12.) – A későbbiekben minden, szerzői név-megjelölés nélküli cím – értelemszerűen – Tandori Dezső művét jelöli.

nyolcvanas évek alkotói korszakát jelöljük a – nem kronologikus alapértelmű – címszóval) maga is megverselte nem sokkal korábban az *Arany közép*³ e foglatát, feltűnően, mint a vers lehetőségfeltételeit nyújtó általános idő-kritériumot. E „kezdeté van és vége van”-típusú emberi bizonyosság, belátás hathatós fokozásával és sulykolt (dupla) finalitásával, a létezelméleti botránnyá emelt kettős végszóval, „e nincs-előbb, e nincs-után” életidőben, mint végtelenül kiterjesztett és egyre terjeszkedő jelöletben, a „félút örök évadán” találja meg a nem kiegyenlítő, nem vigasztaló, nem kontemplatív, hanem a tragikus közép indítékát.

Az évtized jelentős költészetét közrefogó verskötetek⁴ a kijelölhetetlen kezdő- és végpont közötti, hosszan készülő versregényekként olvashatók leginkább, visszatérő kérdésük pedig arra a beszélő által feltétlen bizonyosságként érzékelt középpontra, centrum-pozícióra vonatkozik, amely a nagyívben köré húzható kör világi seregszemléjén, e „közél-kerületen”⁵ belül elvesztette a hagyományos lírai tartalmak, világszemléli elemek és felkínált arányosságok axiomatikus öntörvényét: „Ennyire / középpontjában, kérdezném, mintha lenne Duinó még, s mi / szívében?”⁶ A lehatárolatlan költői terep, mint „sűrű állag” vagy az „elveszés abban, ami van”⁷, valójában azt a többszörösen újakezdődő, mégis egységes és egylényegű jelenetsort fedi, melyet a versolvasók többsége a madarakkal, verebekkel folytatott szoros együttélés bemutatásaiból ismerhet, s amelyre, jegyezzük itt meg, az életmód, életrend külön felemlítésén túl érdemes úgy tekintenünk, mint az írástevékenység egyik végső próbájára, a követelőző időiségben, elszakított, objektív idői tartamban testet öltött előzetesség-vizsgára, folyamatos megértés-elvárásra, az előírás szakadatlan szóvá (írassá) tételére. Tandori ekkoriban már sokszor emlegetett különütassága, a túl szűkre vagy tágra fogott fókusz alapvetően irodalmi (vagyis: nem tételes) eszmerendszerének szövegbeli működésén, a kettős (oda, vissza) kizárás elgondolásán alapul: egy körön belül (az írás által folyamatosan közrefogott tematikai-tárgyi elérhetőségek körén) minden fontos, mint jelenlévő, ezáltal veszendő s így megírandó, míg ezen a körön kívül (mely, látjuk, nem zárt vagy reduktív világszemléleti módozsból következően viszonyul megosztón egy elképzelt-ideális teljességhez) semmi sem fontos, csupán a beszélő számára ismert, de érdektelen tudásszintek összegződnek általuk (általában a nyelv történetisége, a historizáló világértelmezések, különböző tudományelméletek és a pszichológiai létmagyarázat tétjei maradnának fenn egy ilyen rostán). A kiterjedését változó relációkban mindig újrarajzoló rendszer egyetlen középpontja az a beszélő-lejegyző szubjektum,

³ *Arany közép* (Még így sem, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1978, 56.)

⁴ Cím szerint a *Celsius* (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984; a továbbiakban: C) és *A megnyerhető vesztesség* (Magvető Könyvkiadó, Bp., 1988; a továbbiakban: AMV) említendő, mint a tervezett, le nem zárt verstrilógia első két darabja. A harmadik, *A Semmi Kéz* címen többször is bejelentett opus valószínűleg az előző két könyv kezdemény(ezés)eit beteljesítő és az évtized-vég személyes krónikájának fontos állomásaira érdekesen reflektáló munka lett volna. Minderre a publikált és bizonyosan a kérdéses mű gerincét jelentő versekből következtethetünk, a szétszórtan is össze-rendeződő olvasmányokból, melyeknek e tanulmányban megkülönböztetett figyelmet szentelünk. A korszak egyéb fontos tematikus vagy összegező gyűjteményei: *A becsomagolt vízpart* (Kozmosz könyvek, Bp., 1987) és a *Vigyázz magadra, ne törődj velem* (Zrínyi Kiadó, Bp., 1989)

⁵ Ld. *A közél-kerület* (Élet és Irodalom, 1988. jún. 17., 10.)

⁶ Ld. *'88 álló végtelenjei* [*A széthullt-megmaradt*] (Új Írás, 1989/4.)

⁷ A két említett kötet zárlatai körvonalazzák ekképpen a különvilág(ok) terrénumát: *Könyv nélkül* (C 544.) és *(o)* (AMV 456.)

aki felügyelőként, a világ önfigyelme híján örök inspekcióra kényszerített alakként a végtelenül személyes és személytelen hang mindenkori birtokosa.⁸ Nyilvánvalóan hozzá kapcsolódik a szubjektív (bár szubjektivitását, mint elsőrendűen a nyelvhez kötődő problémagócot újra és újra felülvizsgáló) alapeszme is, mely rátalálás és hiányolás kettős mozzanata és dátuma közötti út leírását, középpontról vagy középről lévén szó állandó körülírását, kommentáló körülvetelét végzi. A rátalálás és a hiányolás pedig a versek (sűrűn a prózai munkák) egyénített, pontról-pontra adott megfeleléseiben az ittlét vagy az önmagára ébredt lét időiségének ősi lefolyás-eseményeit vizsgálja, és teszi megértésének legelemibb tárgyává úgy, hogy a rá adandó válaszok kialakításakor eltekint a készenálló, kéznél lévő bölcséleti megalapozás segítségétől, kész ajánlataitól, és a minden egyes létre rákövetkező nemlét (vagyis megszűnés, az én oldaláról: eltűnés, abszencia) észleletét mint a saját létből, saját nyelvből kibontható, eredendő elégikusság szólamát idézi meg. Az elégia tehát, mely természetesen osztozik az életidő fiktív felezőpontjához érkező személy általános és részint elvárt borúlátásában⁹, a középidő rejtőző tragikumát mégsem csak a mértékül szabott, másik végen álló vég-sejtelem közelítéséből meríti: inkább az időben lévőnek abból az analitikus és elmélyült tudomásulvételéből, mely az idő mindenre kiterjedő figyelmére válaszul az elégia-hagyományból nyeri legsajátabb lehetőségeit. Máig lezáratlan korszaként, beékelődve a kevésbé világszerű korai munkák és a jellegzetes különvilágot építő későbbi fejlemények közé, a „középső” Tandori munkái a kifejlés és az átmenet megkerülhetetlen feladatát vállalják magukra. Magyarázatot adnak az első kötetek radikális nyelvi útkeresésére, mint a nyelvbe implikált (jórészt ekkor is temporális) törvényszerűségek egyéni átírására és másfajta felfedésére, valamint az evidenciátörténetekké alakuló öndokumentációs pályaszakaszra is, melyben a jelegyüttesként talált világ egyéni logika és fontosságrend mentén történő újracsoportosítását végzi el az írás, s ezzel a szöveget megelőző olyasfajta mindig kész együttállás olvashatóvá tételére irányul, melynek az örökké ideiglenes és úton lévő szó csak másodlagos, hiányos természetévé válhat, mégpedig az egészében elégikus nyelv nagyszabású hasonlata által. „Most így mondjam akkor, hogy a köl- / tézet az örök hazaérkezés, minden dolgok sehollétének legalább / átmeneti állomása? (...) a költészet az, hogy semmi se pont ön- / maga pontos meghatározása és... kész;...”¹⁰ – kérdi és jelenti az elégia személyes-személytelen birtokosa, aki egy merőben más lírai szituáció kellős közepén, de a vers, mint állandó alapszólamot biztosító meglét-

⁸ Kifejthetetlen bőségű anyagot nyújtanak a krimirodalmi kísérletek (Nat Roid-regények), a nevesített alakmások, önalteregők (pl. Tradoni) és a vers-felügyeletet végző „egyszemélyes vándorfelügyelőség” (*Az akart akaratlan*, AMV 220.) világkép-magyarázó ösztönzései. A „felügyelés” a folytatólagos tudomásulvételt, a változó világi kondíciók között is „e földi járás legjavára lenni” önparancsát hirdeti, a minden „és”-re (értsd: legészrevétlenebb kötőszóra) ráfelelő szakaszos bevégezést, mint azt a korszak fontos „programversének” számító *A Legjobb Napban* (Népszabadság, 1984. jún. 30., 15.) is láthatjuk.

⁹ A korántsem elterjedt filozófiai kérdéshez ld.: Weiss János: *A middle-life crisis filozófiájáról* – In: *Lábjegyzetek Platónhoz 1. Az erény*, Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány, Librarius, 2003. (szerk.: Dékány András, Laczkó Sándor)

¹⁰ *Közétevések avagy: A költészet átalakul – hogy is?* (Élet és Irodalom, 1985. jún. 28., 15.)

bizonyosság attribútumaként már kellő biztonsággal jelöli meg helyét (bár *minden sehol*), mint a nyelv eredendő medialitását, sosem elkészülő, tranzitív tovább-irányát.¹¹

A jelölés átmeneti sikerét lehetővé tevő középre vagy középen álló továbbá – aki a napóra fajaként a világ és a világgént felfogott fény valamiféle ellenvetülési pontját nyújtja – Tandorinál a vers mindazonosa, el- vagy kitérés nélküli énformációja. De középre vagy középen állni tudvalevőleg nem ugyanazt jelenti, vagyis a saját hang akadálytalan megközelítésének momentuma távolságként adódik mindjárt, mint az elkülönülés mindenkor fennálló lehetősége: nem odatartozás, de kitartó odatartás. Míg az egyik (középre állás) biztos irányulás, helyváltoztatásra kész elevenség, vagyis eljövő, feltehetően valamilyen (ön)jobbítás jegyében fogant szándék, addig a másik (a középen állás) a 'most' genuin adottsága, melynél az egyidejű változatlanságra utal a szó befejezett állapota is. Az első ezentúl a periféria, a tér tetszőleges pontja felől törekszik a centrumba, mely – értelem szerint – a meglévónél teljesebb tartalmakkal bír, a felé irányulás mindig a kiteljesülés mozzanatát rejti magában, maga a közép azonban a reflexióra képtelen, környezetérzékelés nélküli, részvtelen szubsztancia, motiváló lényegiség. Törekedni a közép felé, kitenni magunkat csábításának vagy követelni, annyi, mint közeledni oda, ahol van valami (a *minden sehol* iramából kiszakadva), ami e törekvést megelőzőleg indokolja, és magához igazítja. E koncentrikus körökben egyre táguló költészet-alakulás számára a közép az egyetlen valódi pont, a mű felfakadási pontja¹², a mindegyre megszakítatlan létidő-kontinuum vagy végtelennek tetsző időfolyam örök mostja, mint jelenlévő-adott, a mű (és vele együtt minden) előtti eredet maga, mely mégis csak a műben, a mű által válhat szemléleti (szemlélhető) valósággá, mivel mindaddig csak állandó tovavetülésként, tovatűnésként mutatkozik meg, és abban tartja fenn önmagát. A mű tehát, mely teljes önmagával középre igyekszik, és mindvégig valamiképpen középen van, a közép körülírása, kommentár, mint végtelenített és hiábavalóan terjeszkedő írásöszton, megnevezés-szükséglet jelentkezik. A nyelv törekvése az elvárásként rögzíthetetlen irány felé, a mozdíthatatlan közép immateriális bizonyossága, mint apriori, már megtörtént, előírt pont irányába a soha el nem érés ős-azonossága felé tart: oda, soha nem vissza. A tevékenység, mint tranzakció vagy jelalapú translatio, egyenlőtlen lefordítást jelent az előzetesség jövőbelije (mely felfogható idő-pontként is) és a mű támogató tartama között (mely nem lehet a dátum, az idő-pont tiszta alakja). Az írás Tandorinál a középre állás állandó igyekezetében fenntartott szólás-lehetőség, de nem – mindezekből következően – a középen állás vagy a közép maga.

Nemcsak az különböztet meg egyes írói életműveket, hogy az általuk felvázolt szélsőségesen textuális, nyelvi vagy döntően valóságalapú világ milyen rendszerszerűségeken nyilatkozik meg legszívesebben, hanem, hogy e rendszerként felismert útvonalakat milyen gyakorisággal járják be újra és újra. E líra legfőbb rendszere, az idő predikátum, az autoreferens, világalkotó állítás leírásához fűződik elsősorban, s ezt igen rövid időközönként, az idő legrövidebb közeivel elszámolni kész művekkel, az egyes versekkel bizonyítja, idő-

¹¹ „S mit jelölök ki biztos / jelekkel, ami kijelölhetetlen? ... a tovább köze a vers, ez az én közöm hozzá, ez bárki köze, partjáról, hozzám.” (*A lassúra-hirtelen borulat*, Műhely, 1987/6.) vagy: „Ott voltam kettőm közt, kettője közt mindennek.” (*A két jövevény közt*, Kortárs, 1989/3.)

¹² „...tudok annyit, / ami Egy Semmi Pont két köre közt még / van s van...” (*A körre kör*, Népszabadság, 1988. márc. 19., 15.)

ről-időre, vagyis versről-versre¹³. Ez „a távolság, az eszméletnyi lépték”¹⁴ nem átfogható, szintetizálható különbségben nyilvánul meg, hanem a létezés eredeti szegmentáltságát követő, végtelenül felaprózódó és pontról-pontra nehézséggel jutó vers-alapmérték által. A vulgáris időfelfogás fenomenjeinek, akár mint az órahasználat létmódjából következő egységeknek, az időben visszatérés biztonságát nyújtó osztásai és „taglatai”, a „nap, az óra, a perc”¹⁵, illetve az év vagy az évszak egyéni tudatosságot feltételező ideje nem e versek körülfogott és szervesen tárgy, problémája és sokszor idézett mű-gondja, hanem eredendő léttére és létfeltétele, mint a (reális) versidővel is erről az odatart(oz)ásról valló, arra minduntalan visszamutató műbeli alárendeltség fokmérője. Az effajta mutatóként, a napóra fájaként létezés nem más, mint az állandó jelennek kitett lét tudatosult/ított alakzata: a most-pontok egymásrakövetkezésének és megállíthatatlanságának önadása (és a hozzá kapcsolódó pillanatnyi érvényességű jelzés-komplexum, mint az árnyék hiány-jele), valamint a szigorú, konzekvens, magát építő öntudat aláhullása a temporálisnak való örök megfelelésbe. A létezés tulajdonképpeni egységét ebben az elgondolásban csupán az én bizonyos térbeli (vagy anyagi, testként azonos) változatlansága nyújtja, a napóra fájának kötött pozíciója, mely nem más – eltérő nézőpontból – mint az időről-időre aktualitásukat vesztett, múltó és elmúlt nem-ének sorozatszerű összekapcsolódása, amiben a legfrissebb észleleti self is a közeli (retencionális) vagy távoli emlékezetben, esetlegesen felejtésként előáll változatként ismerhet (vagy nem ismerhet) rövidesen önmagára. Ahogyan a legkisebb napra-nap¹⁶ meglét periódusai hiánytalanul előállnak a naptár lapjain és a napóra számlapjának örök-aktuális most-jelzéseiben, akként e ciklikusság, mint a teljes kör, az időbeli visszatérés lírai produktuma a verstér önmagát magyarázó, prezentáló tárgyává változik át. Egyszerre reprezentált, az olvasható idő eszméje és önmagát adományozó/azonosító valóság, mivel valaminek az önmagául szabott mértéke csak önmagát jelentheti be. A napóra által mutatott idő (a Nap-idő) nem lehet pontatlan, hiszen valóságosan létező, nem reprezentált jelenség vagy technikailag szimulált mozgás eredménye (amint a modern időmérés legtöbb fajtája ilyen átváltási műveleten alapul): a napórán jelenvalóvá tett idő az eredet (mint időiség) folytonos önfeltárását követi nyomon. Amennyiben a napóra köre nem egyszerűen úgy jelenik meg, mint időkonstituáló bizonyíték, hanem mint az idő(iség) maga, akkor a Tandori-vers, mint a napmozgás iránytalan terét és végtelennek tűnő idejét rögzítő írás-kép, aktualizáció, ezen örök-mozgás mindig továbbjában a kimért közt, közöttet felmutató tudatosság jegye. Megélt és értett idejének, mint egészében helyettesíthetetlen folyamatszerűségnek közös nevezője a nap (egy-egy nap), s a napnyi meglét komplex jelölője pedig a versformátum maga. A kört járó, ciklikus elrendeződésű versidőpontok az újra kimért/elért mérték (mint napra nap ugyanott és más-hol) állandóságát, visszatértét a lírai anyag értelemszerű hasonlataként felépített monotonitással példázzák: a „régí új”¹⁷ idő tapasztalata a beszédhelyzetek és versszituációk, de

¹³ Hiszen a vers *A közben-az-idő is* (Tiszatáj, 1988/10.)

¹⁴ Ld. „A nyílt ég ezüst vitorlásai” (C 536.)

¹⁵ Ld. *Medárd? – még velük...* (AMV 356.)

¹⁶ Egy, a versanyagban elvégzett statisztikai vizsgálat bizonyosan kimutatná, hogy e kifejezés a szövegek talán leggyakoribb időhatározói viszonyrendszerét szolgáltatja. Néhány kiragadott eset a hatalmas példatárból: *Az egy-idő* [1. *A napra nap*] (Népszabadság, 1989. jún. 24., 20.); *Láb az asztal alatt* [2. *Csak napra nap*] (Új Írás, 1989/7.) stb.

¹⁷ Ld. *A régi új* (C 216.)

sűrűn akár a versbeli mikroegységek (idézetek, emlék-témák, hangnemek) szintjén is létrehozza az idő-megfigyelések ugyancsak körszerű textuális képletét. A témák (mint dallamok) sajátos reinkarnációi, majd eltérő környezetben való összehangolásai a barokk zenei szerkesztésmód repetitivitását és az abban szintén megnyilvánuló visszatérés-variánsokat idézik fel, tehát sok irányban nyitott, bár e visszautaló referenciák által rendre megakadó partitúrákat hoznak létre. Tételesen is kimutatható ekkoriban némi aktív költői érdeklődés az ellenpontokat egységes alapszólam állandó kísérete felett variáló barokk muzsika (főleg Bach művészete) iránt, és nem tekinthetünk el a beszélő időszakos önjellemzésétől, a „délelőtti orgonista”¹⁸ titulásától sem.

Tehetünk-e hát mást, mint hogy elfogadjuk egyetlen (s vele/általa megannyi) vers (és nap) szavát, és követjük azt a korszak poétikájának leírásakor, biztosan afelől, hogy a folyton végre-véggel önmaga kezdetéhez visszaérkező itt-tartózkodás elemi jelképeként minden egyes vers a teljes kör (nem ki-, de) egyre teljesebb poétikai spektrumához járul hozzá, mégpedig a rendként elfogadott, lassú összeadás, sokasodás műveletei által¹⁹, hol minden jel önmaga átváltatlan, mérvadó poétikai konfigurációkat mellőző (nem metaforikus, nem metonimikus, allegorikus) pillanatnyi végösszege. Legyen segítők *A gyarló napjárás*²⁰, a korszak egyik tipikusnak mondható, hosszabb prózaverse, a magányos szobamély állandósított, ezerszer bejárt, mégis „emléktelen” vers-terével és „téli fukar nap” útját kitartóan követő elégikus vers-ívével. A „meglevés szóisméltéseivel”²¹ kialakított versstruktúra a szövegbeli információk természetessége mögött olyan megelőzőttségstádiumok figyelembevételére számít, melyek a szétszedhetetlen alaposágú és indokolású, végeérhetetlenül indázó versmondatok majd’ minden pontját, mint az újraolvasás friss eredményét veszik számba, vagyis, holott a szövegmozzanatok legtöbbször kifejtőleges magyarázatot igényelne, valójában csak a korábbi azonosságpontra újabb elérésének példaként nyerne analogikusan visszakereshető alátámasztást, amit – jelen esetben a terjedelmi korlátok, de általánosan az olvasás alapvető linearitása miatt is – csak részlegesen tudunk érzékel(tet)ni.

A címtől indítva napjárásunkat megint viszontlátjuk az idő visszatérésekkel tagolt egymásutániságára való célzás gyanánt, vagy egyszerűbben: a napra-nap meglét biztos jeleként a nap szót, melynek főnévi besorolásán belüli köznévi avagy tulajdonnévi funkció-váltásai jelentik a következőkben tájékozódásunk első konfliktusát. A napjárás kifejezés előzményindexei, konnotációi között találjuk ezt a két, árulkodó attribúciót: „S közben csak a legjobb nap jár az égen.”²² és: „A Megtanulhatatlan, ahogy fönn jár a nap,...”²³ Vagyis a napjárás mutatványához kapcsolt lefolyásmódozat egyszer a „közben” időfokozatát, mint a feltarthatatlan tartam és az idői körülölelés megfigyelését indítványozza, e nem tüntető mellékességet, másszor pedig az idegenséget, mint a mindig utólagos elérés vagy a megértésre irányuló primér indíttatás megakadását, a tanulhatatlanságot. Ez

¹⁸ Ld. A *Celsius* c. kötet két fejezetcíme alatt összegyűjtött hosszúversek sorozatait

¹⁹ „Becsukom mankó könyveimet, mint ki / csak elülőget már pados napfényben, / és ő maga a felülő jel, / múltó »meg« az összeadandók közt.” (*Búcsú a mélyparktól*, AMV 461.)

²⁰ Új Írás, 1987/9.

²¹ Ld. *Gép zajja; infrarubin fény* (Tiszatáj, 1987/1–2.)

²² Ld. *A Legjobb Nap* (uo.)

²³ Ld. *Radnóti Miklósnak* (Új Írás, 1984/11.)

a „körbeérő hozzáértés”²⁴, időben otthonos megértésfolyamat a jelenség-tárgy eredendő fordíthatatlansága okán csak mint inautentikus létmozzanat tarthat a beszélőhöz, vagyis eleve tartalmazza a kimondás teleologikusságának ismeretelméletileg Tandorinál sokszorosán bizonyítást nyerő lehetetlenségét: „Ilyen ellentét van / írás és tárgy, igazmondás és a / tárgy között, s igazmondás-e bármi, / ha csak szól tárgyról, s nem tárgya...”²⁵ A minden verssel újrainduló s a pusztán túl-élelnél nagyobb célt látszólag nem görgető napjársok sorozatai, az „előre nem tudott napok” leélése (valamint a gondos rögzítésüket szabályos másolástechnikává alakító retorikai eljárások, pl. Szép Ernő-átiratok) mintha egyetlen múltbeli esemény vagy hiba (valószínűleg itt a humán kondíciónak a személyes adottság előtti zárt formáira utal) máig ható következményeként, vezeklésként nyernének egyedül értelmet. „nem értettük egyszer egy Nap szavát?”²⁶ – kérdezi a napjársal újraelőző én, s érdemes kihallanunk ebből az egyetlen nap/Nap alatt létezés szoros összefüggését okadatoló nyelvi forma egységét: a több ezer napnyi, bár egyenként adódó életidőt az egyetlen, kiindulásszerű origópont, a végtelenített sorozatot lehetővé tevő égitest-elnevezésével veti egybe; így a személyessé vált és csak személyes időként, átlekésítve előálló időtudat belvilága, tartalma és a gondosan leválasztott, „külön-időt tároló ég”, az idői mindenkori apóriáját tartalmazza. A *gyarló napjárs*ban a Petőfi-mottóból²⁷ kiinduló és a verstéren merészen átívelő, bár „fukaran mért” sugár (akár: mértani rádiusz is, az eddigiekből következően) a legváltozatosabb Nap-nap azonosításra és szembesítésre felelő kapcsolatokat gyűjti össze: a „téli fukar nap délutánjának a kedv szegettségébe bomló állapotát”, a madarakkal közelítő „Teljes Télidő”²⁸ jövendölését, de a Petőfi-féle pretextus alapján Phoibos Apollón, a költészet lehetőségfeltételét és indokolatlan kiáradását megelőző mitologikus világosság-mozzanat is idetartozik, mint a környezet lehangoló sötétségét eltávolító kívánság, ugyanígy „a teljes forgás” sugara, a mondás, a szó bemutatott odatartásával újra kimért distancia, mint a legközép biztos különállása.

Amennyiben elfogadjuk, hogy versünk és a korszak más művei is azt beszélnek el, hogyan létezhet „egy ember mintegy e délkörök napórája”²⁹, akkor nincs fontosabb teendőnk, mint időről-időre (vagyis versről-versre) megjelölni e szavakat az időszámítás megszokott jegyeivel, egy-egy dátummal, felirattal, eligazító magyarázattal. Természetesen ez az évszámolás nem a költő autográf bejegyzését helyettesítő filológiai adalék megjelölését jelenti (ezt Tandori egyébként is sűrűn megteszi a versvéghöz tartozó íráskörnyezetben, akár magán a versen belül is; a jelen esetben 1986 az évszám), hanem annak a pillanatnyi egybenállásnak a leleplezését, mely a megállított napóráként előttünk fekvő szöveg teré-

²⁴ Ld. *A körbeérő hozzáértést* (Mozgó Világ, 1986/9.), mint a hermeneutikai kör megértésmodelljét térfantáziává alakító sajátos napjársát, Naphegy-jársát, a valamikori hazatérés érintőjének meghúzását. A mindennapos séták – valójában mnemotechnikai, emlékezőkritikai gyakorlatok, lejárások – tere is koncentrikus elrendeződést mutat: az „oly mindenkori Nulla Kilométer”, mint a lakóhely és belakott idő a szükségszerű körút-járás és mindenfajta elmozdulás sugár-középpontja, a kibocsátó-visszaváró centrum.

²⁵ *Szélét sárgával, pirossal, lilával* (C 441.)

²⁶ *A kávé alja* (AMV 426.)

²⁷ Petőfi Sándor: *A naphoz* (1844) – In. Uő: *Összes költeményei* (I. kötet), Unikornis Kiadó, Bp., é. n., 170.

²⁸ *Nyáron egy cserépkályha...* (AMV 359.)

²⁹ Jacques Derrida Celan-kötetének egy fejezetkezdetét idézzük apró eltéréssel. Ld. Uő: *Sibbolet*, Enigma, 1994/3. (Csordás Gábor ford.)

ben beírva található. Írás és előírás viszonyában (mely nap és Nap kapcsolatához hasonlóan értendő) az előírás mindenképpen az írás előtt jár, ontológiai státusza ahhoz képest meghatározó. Az írás mégsem utána lohol csupán, hiszen szekvenciákba tördelve és tudatosítva számottevő fölényét, mely a most kimondására alkalmas elme munkáját jelenti, újraért(het)i azt: „a vers, az írás csak ez: vissza- s bemérni, amit valami el- / és kimért.”³⁰ A személy, akit megvilágít a Nap (az idő körülölelő, mindent átfogó tudat-vehiculuma-ként), maga sosem világosul, csak gyarló módon pontosabb-kiszabottabb árnyékot vet, jelentéstelen kítakar egy tér-szeletet, s ezzel egyediségének pozitivitása mint kikövetkeztethetetlen hiány-jelenség válik jelentőssé-jelentéssé³¹. A napjárástól független meglét, mely mégis létrehívja az osztatlannal szemben a jól tagolható idő ideáját, életre alkalmazható rendszereit, logikus módon ér el addig, hogy az időnek az ittlét létszerkezetét alakító passzív elszenvedésén, kiállításán túl elutasítsa az életvilágbeli ágens bármilyen beavatkozását, preferenciákon alapuló tér-nyerését: „Az elveszettség biztonsága kell, / Hogy az ember csak meglenni akarjon, / Nem megkerülni, mindenképp fölötte / meglenni csak, többnek ily kevesebbrel,...”³² Tandori dátumai esetében a pillanat letörölhetetlen műve az esetlegesség játékára hív: a most automatikus beíródása líráként mindig abszolút egyedi gesztus, ugyanakkor a tematikai monotonitásból (mely maga is az idő-sémához való alkalmazkodás kényszeréből ered) következő életmódbeli szabályok rögzülése, az ismétlődő napirend miatt az egyes dátum bármikoriségét, végletek (rátalálás és hiányzás) közötti kiterjesztését eredményezi³³. Az irdatlan meglét, a szakadatlan időfolyamban állás, a „sűrű állag” a nagytörténeté alakuló Tandori-költészetben tehát a délidő, „a nyár-egész madárvilág”³⁴ ideje, a legteljesebben érzékelt jelenlét, a majdnem árnyéktalan (az öntevékenységet – kívánság szerint – legteljesebben visszavonó jeltelen) idő teorémája. A *gyarló napjárás* tér-ideje, mely a diegézis koordinátpontjait hiánytalanul fedi, a lehető legmeszszelbi, a Nap éves és napi ciklusán belüli legnagyobb elhajlásszöveget rejti: a minimum kétszeresen feltüntetett dátum ökonomikus megjelölése („a téli fukar nap délutánja”) és a mindegyre visszatérő forgásfolyamat egyrészt a Föld napi mozgásának napszak-alakító különbségeire, másrészt az északi félteke közel féléves elfordulására, beárnyékolódására utal.³⁵ Vagyis a kettős dátumozás az elfordulás tényében a „visszatérő előkészület” végpozíció előtti, teljes megkerüléshez közeli utolsó negyedeire ismer rá, az év-véggel és

³⁰ *Közzétevések: avagy a születésnap eperhabjoghurt* (Népszabadság, 1985. júl. 13., 13.)

³¹ Afféle egyszemélyes *gnomon*-ként (árnyékvető pálcaként) az én minden helyzetben kötött időnyomná válik, a mindig maximális távolságot/elszakítotttságot mégis cikkelyező közelítés téveszthetetlen föl(d)mérőjévé. A vers tehát egyszerre hozza létre önmagát, mint gyanútlan időpontot és mint a meg-előzöttségét, eredetét firtató összetett kérdést: „egy teljes tartozás miatt/minden ok és dolog enyém, egészen,/ mert beletartozom az ég alatt/ a képbe, mely elvész e földi fényben.” *Ami elvész a fényben* (AMV 129.)

³² *Az Ismeretlen Vers emlék-műve 1985/1* (Mozgó Világ, 1985/11.)

³³ Hiszen: „Mindig valami egyéb ér vissza a kör azonosságpontjához.” *A félévszázadoló* [„1988, sies-sünk”] (Palócföld, 1988/6.); „Hogy minden nap pontosan ugyanazt kell csinálni így velük és/egyáltalán, ettől lesz egészen nyilvánvaló, mennyire nem/ugyanaz soha két nap.” *Három rész* [Ugyan-az] (Új Írás, 1985/3.)

³⁴ *A nyár-egész madárvilág* (Élet és Irodalom, 1986. júl. 18., 3.)

³⁵ Ld. ide: „rendetlen-rend szerint az elkerülő, / forgó-idő mennyire-messze intő?” *Az évtekerics* (Népszabadság, 1988. márc. 12., 13.); „Az idő és a föld-forgás rovása, / légi írás, nem szolgál megrovásra; / s múlásra mind benne foglaltatik, / ami egyszer nem tartóztathat itt...” *A Lennox-Marlowe dzsitron (1–2.)* [2. ...olyan címen, amit én mondhatnék...] (Mozgó Világ, 1987/4.)

a nap-véggel fokozódó elégikus értéktávtalban.³⁶ A téli délután korai búcsúja a madaraktól (akik faktikus-jelképes szerepükön túl, mint az eredeti időtárgy világi példái mutatkoznak) nemcsak az allegorikusan tömörítő költői képzelet időhatárok egybevetését indítványozó megszokásai által jelentkezik a majdani halálok előlegeként, de a téli nappálya korai délutánt és sötétséget az éltre bocsátó együttállása az időiség alapvető antropológiai horizontját jelenti, mely nem jósolja, de minden esetben – a vers-idő-köz tartamával és tartalmával is – előkészíti és hordozza a létező végességét jelölő időpontot, szigorú és olvashatatlan előírást. A kevés fény↔nagy árny, ráérő idő↔sok jel ellenvetések között elhelyezkedő én a szüntelenül adódó nyelviség anekdotikus, elbeszélő vagy lejegyző törekvése, időtöltése alatt folyamatosan az évtizednyi együttélés legfontosabb, rejtőző alapkérdését, a lezárulási határpontját kémleli. A kérdés megválaszolhatatlan nyíltsága a kötetek esetében egyetlen tragikus alapító jelöllet kimondhatatlanságát demonstrálta: a tiszta kérdőjel helyébe állítható évszám (mely az akkori elvárás nem-tudott, mára lezárt jele) elszakítottasága a megírás létidejétől csak még inkább kiemelte a tudatlanság-tényező mennyiségi-terjedelmi szempontoktól független pontszerűségét. És valóban, ha a vers, mint mentség vagy köztes idő, a kimondás ígétét legtisztábban beteljesítő elhatározás szükséges számunkra, akkor az Apollinaire *Menet* című verse után illesztett Tandori-féle *A Jövetet*³⁷ kellene említenünk, a kivárás e fantasztikus emlékművét, ezt a puritán megnevezéssel egyre bővülő élet-halállistát, mely a dátumhoz kötődő idő-dedikációt csak a hang személyességének tökéletes hiányával ellensúlyozhatja. Még nem tudva e veszteség idejét, a „nemtudás teljes birtokában”³⁸, a kivárás szakaszos létidejében *A gyarló napjárás* az eredetelen kezdet és a végtelen vég között adódó most; a rá irányuló deskripció (bármilyen alapos) is csak az egykor-voltat képes felszínre hozni, mivel a leírt jel egy most-pont mindig elmúltjának új jelenében (az elmúlt jövőben) szólal meg. A jelenlétnek ez az idegen meglét-darabokból véletlenszerűen összerendeződő kádenciája az, mely a „középső” Tandori kimeríthetetlenül gazdagon variált észrevétele, ennek a horizontnak a fogságában és elragadtatásában születik művének javarésze, a nagy csend előtt, itt, az elégia megrendült fénykorában³⁹. Az elégikussá váló világ és világ-tudat egyre inkább bezáruló és egy pontra ügyelő idejében a verset láthatóan csak a korlátozásokból, előzetes ismeretelméleti megkötöttségekből és a benne-lét nyelviségéből a releváns létezésformákba való (egyik) közvetítőnek/médiumnak tartja: „most itt – csak ennyit”⁴⁰

³⁶ Arisztotelésznél már „az idő a mozgáson lévő valami. Minden mozgás első és kitüntetett mértéke a legkülső égbolt forgása (κυκλοφορία). Ez a mozgás körmozgás. Az idő így módon bizonyos értelemben kör.” Ld. Martin Heidegger: *A fenomenológia alapproblémái* (Osiris/Gond-Cura Alapítvány, Bp., 2001, 294.) Demkó Sándor ford.

³⁷ Ld. Underlord „T” (Tandori Dezső): *A tizedik név: Walton Street* (Holnap Kiadó, Bp., 1990, 108.)

³⁸ *A transzdecens etűd* (Kortárs, 1986/7.)

³⁹ Itt ragadom meg az alkalmat (fény és kor összefüggéseiben eddig elérve), hogy bemutassam, a fény kiadásának (akár mesterséges) folyamata előtt mindig készen áll már valami, egy felület, amelyen „célba érnek”, megérkeznek az emanáció szabályozatlan sugarai: ennek az egyszeri lejátszódásnak és mindjárt önmagát ábrázoló árny-játéknak a preegzisztenciája a napóráként fel-fogott én-képződmény s eredménye a vers. „hogyan ez papírra vetődik, olyasmint, mint hogy az infrarubin lámpának is vetődik fénye a kendőkön át, rácson át.” *Gép zaja; infrarubin fény* (uo.) Árnyék- és betűvetés között, úgy tűnik, tényleg semmi különbség.

⁴⁰ *A kettős kötés* (C 246.)

Meg kell jegyeznünk, hogy a jelenidejűség, a most-soron való rajtafüggés, a szöveg önlejegyző-kommentáló hajlandóságainak szélsőségeig hajszolása, jel és jelölt szinkronitásának előállításakor olyan nyelvfelfogást/dikciót eredményez, mely a hozzá közelítő értelmezői nyelv esetében is hasonló nehézségekhez vezet: hajlékonysága és komplexitása az alapszöveg egyidejűségeinek kiderítése, felsorolása közben alaposan igénybe vétetik, hiszen az mindig ugyanott-sehol (a középhez képest; és hol máshol is lehetne, ha *minden sehol* egyébiránt?) találja magát, ahol az írás szándéka szerint időzik.

S mégis, *in medias res*, hirtelen valahol: „*Mi a különbség? De mi a Különbség?*” intézi módosított kezdőkérdéseit a vers a megszólítás jelöletlenjéhez. A kettősségek, ellentétek, összetartozások között egyensúlyozó vers-lendület a forma, tételszerű absztraktnak és a „tétel-se”, „a formátlanosság bőkezű folytatódása” közötti választásokként hozza létre szó-elágazásait, mint az idői egymásutánjához kötött gondolkodási folyamat rajzát, mely túlnyomórészt regressziók és tautológiák mentén haladva a tágra értett gondolatrítmus tematikai sűrítésekért felelős alakzatán kívül látványosan mellőzi a hagyományos költőiségnek Tandori rímes verseiben, ekkori balladáiban pazarul bemutatott eszközeit. A pillanatnyi percepció, mint állandó tudati különbség árán felépülő önbizonyosság mit sem tud arról a Különbségről, mely az eseti differenciák két összekötendő pontjának távolságát fogalomként, mindig újramérendő elvontságként tartalmazza, s melyhez a meglét s vele a gondolkodás legelemibb formái is csak mint készen-kapott, talált törvényszerűséghez a legfőbb változatok kialakítása árán alkalmazkodnak. Tehát a mindig újraterepítő kettősségekben fennálló különbségek helyett a Különbség a jelenségszinten értelmezett időiség formája: „Mi más tehát a figyelem, mint a különbségek lefolyása a »tudat mint olyan« efféle módjaiban, és mint az a körülmény, hogy az ilyen észleltségek egységbe illeszkednek, az »ugyanaz« formájába, ami egyszer ezzel, másszor avval az attentionális módussal rendelkezik?”⁴¹ Vagyis az aktuális, akcendencia-szerű különbségek felügyeletében (pl.: a téli fukar nap délutánja) és a Különbség fundamentuma által a szemléletek sokaságában és szukcesszív egymásrakövetkezésében voltaképpen az eredet elérhetetlen, de visszhangzó egysége, az örök jelenidő folyamszerűsége ölt testet és felel vissza. Az idői tartam eredményeként és kiváltójaként készen álló különbségek, mint jelen esetben a krónikus hiányzás többszörös elvárása köré kiépített elégikus magánbeszéd, megőrzi mindig egyedi megjelenéseit, az örök óra-mutató áll(it)ásait, és visszautasítja a vers régi elvárásaként rögzült tételes-forma szerinti javaslatokat. Hiszen mindez lehetetlenül (az elégikus idő-diagram figyelembevétel nélkül) tartalmazna és igazolna egy távollévőt, nem számolna sem a különbségről különbségre sodródó reális időtapasztalattal, sem pedig a Különbségként, a mozgás/forgás megfigyeltjeként létező idő megbonthatatlan egységével. A különbség és Különbség közti nyilvánvaló eltérés (mely maga is különbség – vagy Különbség?) megint azt a reprezentációt meghaladó, tárgyát elérni kész grafémát emeli ki, mely a tárgy valamifajta újrajátszásával, materializálásával tárgy és név azonosságpontjait keresi. A Különbség legkisebb megfelelője, ekvivalense rövidesen maga a szó lesz, mely az eredeti differencia leszármazottjaként mindig közelíti és felidézi, de soha nem mutatja a kimondandó rejtett és néma világát. A szó egyszerűségében, szimpla felhangzásában az a távolság jelenetездik, mely ittléteinek stabil formái, a használatát lehetővé tevő időbeli ka-

⁴¹ Ld. Edmund Husserl: Előadások az időről (Atlantisz Könyvkiadó, Bp., 2002, 160.) Sajó Sándor, Ullmann Tamás ford.

rakterjegyek és az idegenként körülfogott jelenség között feszül ki. Ha „semmi sincs nincs különbség”⁴², akkor amint valami/bármilyen van, mindjárt különbség is jár vele, és ennyiben az emberi jelenlét az elkülönöződés fázisait közvetítő természet formáival tart rokonságot. A különbségtől eltekintő, azt rendszerén kívül helyező szemlélet csak az inhumán környezet változatlanságában és nyelvnélküliségében szemlélhető, mert „velünk együtt mind az a Különbség, / melyet – nincs! – a Sosem Volttal elűznék.”⁴³ A Sosem Volt-ra való hasztalan emlékezés és még hasztalanabbnak tetsző várakozás az én körkörös/bezáruló egzisztenciájához való visszatérésre szólít, mint az alapvető önmaga-tudás akarására, amely a saját múlt felejtésén belül sokszorozódó nem-pontjaiban közelíthetné meg leginkább azt a nyelv- és szónélküli természeti lényt (illetve ennek Tandorinál egyre úzótt kép-mását), akinek létfeljött, nyelv- és tudás előtti állapota egyelőre a másokban, a fajtól idegen létezőben, a madarakban szemlélhető⁴⁴.

Magasságélmény és megszállottság: a napóra és a napok tudhatatlanjának, a Napnak s tágabbban, az időiségnek a létértelemmel összekapcsolt elemisége a megismerés vertikális elgondolásából ered, a transzcendencia égi magasságként érzékelt és (oda)értett feltételezéséből. A jel/név eredendő különbsége és a vers közöttes útja ennek a térbeli nehézségnek (és kötöttséget szimbolizáló nehézkedésnek) az örök utazójaként, kihívásaként és az eseményt/bekövetkezést az elvárás eksztatikus horizontján megjelenítő mozgásként van jelen: „megyek tovább, mind-közte, ami Fent s Lent.”⁴⁵ Ez szolgáltatja az áthágás, ellenszegülés, áthaladás életveszélyét az írás számára, a tudáskomplexum tagadásából eredő poétikai megismerés pedig ezért mindig distancia-forma, idegenbe kényszerített, emléktelen továbbhaladás, par excellence: járás. A tárgyalt vers előzményét jelentő *Le nem hoz*⁴⁶ ugyancsak Petőfitől származó (*Szomorú éj*, 1847) mottóját variálva azt mondhatjuk, hogy a „könyv csalfa tündére” (a legmagasabb csillagot lakó, az elérhetetlen nyelvi alakja) le nem hoz, de újra és újra a papírra vet. Mert ez a lerombolt, lapályos és magányosan bejárt tér (a Tandori-elégia tere), mely csupa levetett holmiból, az elkölcsonzás másodlagosságából és a jelek végtelen kombinációjú, eredménytelen rengetegéből áll (ld. a clochard és a szeméttelp emblémáját), a világ és jelei barátságos, a közelségélmény illúzióját nyújtó együvértartozása helyett a Különbség világgalkotó és -alakító működésmódjára ügyel. A Tandori-írás bármely részében rejlő elégikuság nem a kinyerhető bizonyosság vagy a műfajhoz igazodás részleges kísérlete, hanem a corpust megelőző általános, „tétel-se” kiindulás. Egy olyan ember beszámolója, aki két világ között élve krízist él át: van az új, melyben élnie adatott, és melytől születése óta idegenkedik, és a régi, melyhez állandóan visszavágyik.⁴⁷

⁴² *lesz egy futam este van* (Árgus, 1992/6.)

⁴³ *A vándor egy-hely* (Népszabadság, 1988. jún. 11., 16.)

⁴⁴ „Gondoljuk meg, évmilliók találkozása ez! Milyen rég/elvesztettük egymást, ősei és a mieink. Ami nekik/a legnagyobb fény, számunkra maga a rejtély.” *Egy vak madár a Makk hetestől avagy: „Tudni valakiről, valóban akarni azt, aki ő...”* (Palócföld, 1984/6)

⁴⁵ *Az indulási oldal* (Népszabadság, 1988. márc. 5., 16.)

⁴⁶ *Le nem hoz* (Új Írás, 1987/4.)

⁴⁷ Andrei Pleșu Platón elképzelt személyiségszerkezetét fejtegeti ekképpen, miközben egyik legérdekesebb dialógusának, a Kratülosznak olvasási ajánlatát adja, kitér az eredeti nyelv keresésének, az ősrévek kutatásának és intuitív felidézésének különböző változataira és arra a metafizikai nosztalgiára, mely – hasonló indokkal, de más tér-időben – Tandori számos munkájának is előzménye. A természet betűihez, melyekben épebben megőrződött a teremtő Ige hatása, az

„De mi a Kérdés?” – hangzik fel versünk (és az idő) előrehaladtán a mind kopogóssabbá váló versritmus következő, a napjárás során megállást parancsoló tételmondata. Majd, még megválaszolatlanul továbblépve (de mi a válasz? és lehet-e a kérdés minbenlétét firtató kérdésre egyáltalán válaszolni? Vagy nem éppen ezekkel az akaratlanul is üres jelekkel válaszoljuk meg az intencionálisat elkerülő, feltartóztathatatlan Kérdést?) az ismét bravúrosan vallatóra fogott nyelvi alkalmatlanság követelőző bemutatásától, megtörténik az alapkérdés-pár formálisan régóta esedékes összemontírozása is (ha van ennek jelentősége, körülbelül a vers közepén): „Mi a különbség felkérdezetlen s megválaszolhatatlan közt?” S ha megkísérelhetünk válaszolni, azt mondhatjuk, hogy a felkérdezetlen az időben megtörténtté tehető, végrehajthatóan félkész utasítást jelent, az állandó előkészület kiváltását a jól feltett kérdés által. Ellenben a megválaszolhatatlan esetében a felelet nélküli kérdésről van szó, vagyis temporálisan válik irreleváns viszonyfoglalommal leg hamarabb: a változatlan nem rendelkezik olyan fordulóponttal, átfordulást ígérő iránytengellyel, mely kiegészíthetné az apriori várakozás kérdőformáját. A tökéletes ontológiai és nyelvi, logikai aszimmetria, mely a hallgatáshoz közeli, ellehetetlenített mondatant eredményez, csak a különbségre való rákérdezés nyelvi mozzanata révén menekül meg a jelentés-elemek végzetes felfüggesztődésétől, egyedüli bizonyossága tehát: a *szóban forgó idő*. A megválaszolhatatlan eredeti tiltása persze még nem ment fel a nyelvben talált azon kötelesség (ritkán lehetőség) alól, hogy elkerülje a felkérdezetlenség mindenkori vádját. A Kérdés felhangzásának általános kísérlete a Tandori „háziszentjének” számító Szüszifosz le-fel, fel-le kőgörgetés-példáját változtatja át a szóra lelés művészetének végtelenülő beszéd folyamatává.

Mire kérdez hát *A gyarló napjárás* Kérdése, ha nem arra az eredendően idegenre, melyet megpillantani vél az irányulás, a most állandó tovalebégésének, mint jövőben elvártnak a haladásában? De mi válaszol, s válaszol-e valami az időben feltett kérdésre? Lehet-e esélye a kérdőformájú kíváncsiságnak, amennyiben tudottá válik, hogy minden ugyanazon időben van egyszerre feltéve és egyszerre elejtve, egyszerű lefolyásként és jól tagoltan? „Minden megtörténhet azonnal és végérvényesen.”⁴⁸ Az időben feltett kérdés feltétlenül tartalmazza a sürgetést, mint eredendő határszabást: a véges életidőt, de a műtartamot is, mint a szintén véges megnyilatkozás alkalmát. Tandori kérdéssorjázásai a jövőre és a mindig eljövőre, a *?/1*⁴⁹ anagrammában benne foglalt, egyelőre kérdőformájú időpontra utalnak, s ezt a versbeli madár betegsége, mint közötte vagy átmeneti, mindenesetre dinamikus intervallum, a Kérdés eleven ideje csak kiemeli. „A halál indulás, elhalálozás [décès], olyan negativitás, amelynek végkicsengése ismeretlen. Akkor hát nem

ábécé holt betűit variáló emberiséggel szemben éppen a madár függőlegesen áttörő mozgása visz közelebb: „Mi lehetne alkalmasabb jelkép az őznevektől (fent) a szavakig (lent) vezető mozgásra, mint a madár?” „A beszéd, a szavak így: a világ és a gondolat fölött, mint szárnyukat megállás nélkül, ütemesen mozgató madarak hada.” Ld. Uó: *A madarak nyelve* (Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 167–200.), Horváth Andor ford.

⁴⁸ *A mai nap mint holnap* (Palócföld, 1985/6.)

⁴⁹ Ld. (36) (AMV 204.) A tört metaforába beírt életegyenlet a mindig kérdéses élethossz kvázivégtelenjét *számláló* kérdőjelet és az egységnyi, mindig egyként adódó *nevezőt* tartalmazza, ami a művelet végén a kérdéses számot adja ki eredményül. Figyeljünk oda a matematikai megnevezések folyamatos melléknévi igenévi alakjaira, mint pontos szerepmegjelölésekre: a számlálás objektív processzusáért felelős számláló és az elkülönített mértéket, napot, percet, órát megjelölő személyesség, nevező-költő ötletes megkülönböztetésére!

úgy kell-e elgondolnunk, mint ami arra a meghatározatlanságra kérdez rá, amit nem mondhatunk ki, s ami a rendelkezésünkre álló tények alapján problémaként jelentkezik? A halál mint visszatérés nélküli indulás, mint olyan kérdés, mely semmi konkrétumra nem kérdezhet – tiszta kérdőjel⁵⁰. A Kérdés ez esetben jelenti mindazt a feleslegesen, de feltartóztatathatatlantul megtett utat, mely a vers állandóan közötte lényegiségében, mint újrakimért elmozdulás megmutatkozik, s ami napóráként „keringhet, járja néma-körét, hogy – meg se halljuk!”⁵¹

E hallatlan, „erőszakoskodó suhanás”⁵² döbbsent felügyelete az elégia-korszak nagyívű felismerése és hosszan kitarító, érett programja. Mint azt már láthattuk, az elégikus lírai kód felélesztése nem merőben új, sosem látott költői tárgyai által tesz szert jelentőségre, nem nyit meg ismeretlen tematikus valóságokat, hiszen az évek, évszakok, az életidő, a vele változó természet megfigyelése és a szeretett lények elmúlása következetesen tartalmazza régebb óta a veszteségélményt feldolgozó, valamint tolmácsoló elégikus ihletet.⁵³ Tandori elmélyíti, pontosítja és filozófiai alaposággal összeköti a költészetben rendre szétszórtan található múlt-felfogás fragmentumait, spontán világképpé és magán-teológiává alakítja azokat, melyben az elégia nem az egyszerű tudomásulvétel, lemondás kísérőszólama, hanem a temporalitás alapvető tapasztalatáról számot adó kifogyhatatlan bizonyosság visszhang-tere⁵⁴ és megszabott pályáiv. Az elégia fő kérdéseiv az események, életfolyamatok ciklikussága és az idő visszafordíthatatlansága válik (amin még az emlékezés sem tud változást eszközölni), ezen kívül az ismeretlen végpontig feltételesen halmozódó és felgyülemelő, határpontját mégis minden nappal a jövőbe utaló paradox lehetőség, a „napok végtelene”⁵⁵, mely magát a megfigyelő elől egyre rejti, s ezzel átélhető, objektív időtapasztalatként nem is jöhet létre. A tudat immanenciájában a végnek csak egy absztrakt-elvonatkoztatott, analógiákra utalt definíciója létezik, amit sohasem erősít meg az empirikus idő horizontján fellelt bármilyen visszajelzés. A *gyarló napjárás* idő-tudatlan beszélője (ötször ismétli el egymás után a „nem tudom” formulát⁵⁶), a múltból és a jövőből

⁵⁰ Ld. Emmanuel Lévinas: Mít tudunk a halálról? (Pannonhalmi Szemle, 1995/1.) Varga Mátyas ford.

⁵¹ *A közel-kerület* (uo.)

⁵² A Hármavers második részének – *A gyarló napjárás* közvetlen előzményének – címe (Új Írás, 1987/9.)

⁵³ Tandori utal is erre a nagy lírai elegico-hagyományra. Elég arra rámutatni, hogy a kezén szeriális kiserelésű kompozíciók időmértékévé alakuló alkaioszi strófa a magyar és az európai elégia talán két legnagyobb mesterének, Berzsenyinek és Hölderlinnek kedvelt és sűrűn használt versformája.

⁵⁴ „és visszahangozva bebeszöl a pánsíp” – ismétli *A fény, a táv* című vers refrénjében (AMV 84.). És nehéz itt ellenállni a műfajválasztás etimológizáló magyarázatkísérletének, mely az elégia megnevezésben az 'elegn' (nádsíp→pánsíp/szürinx) tő és vele az egész elégia-hagyomány mitikus megalapozásához való tudatos csatlakozással is el-eljátszik.

⁵⁵ Ld. *Nagyváros, helyi író* (AMV 98.) Ld. még: „ha nincs semmi látványos vég, olyan minden, mintha csak napra nap s nap/nap után folytatódna, minden ilyen folyamat lenne,...” *A puszta forgó* (Tiszatáj, 1988/4)

⁵⁶ Mellesleg kétfajta, feltételesen összefüggő, egymásra következő nem tudásról beszélhetünk Tandorinál: a beszélő jelenlegi semmit nem tudásáról és az egykor elveszített-újra elvárt semmit sem tudásról. Hogy két, a versbe is meginvitált, fontos költői előképpel tegyük szemléletessé a különbséget: az első a Pilinszky-féle „semmit sem tudunk” (*Vesztőhely télen*), a kreatúra mindent beismerő suttogásához, az eszkatológikus megismerésből kizárt evilági lélek szegénységéhez áll közel, szemben a másikkal, mely a te „a semmit tudod” (*Csáth Gézának*) Kosztolányi-tiradóját, „gazdag végzettségét”, a puszta nivellációt átlépő célhoz-érését közelíti.

egyként kizárva egyedüli birtokaként a jelen pillanatnyi nyomatékát leli meg: a most azonban maga is a konstans átmenet két pont közt, ez „a két oldalra irányuló furesza kiterjeszkedés a nemlétebe”, ha úgy tetszik, mindig úton levés, a megérkezés valamikori esélye nélkül, a különbség hajszolása. Beszédmódját a megelőlegezett elmúlás elégikussága jellemzi, elégákat fogalmaz jelenidőben (pszeudo-elégiákat): az időszembesítés megszokott távlata nélkül a jelenre tekint vissza, vagyis nem rendelkezik még sem az elégát jellemző kihalt mosttal, sem pedig a múltbeliségében pozitív totalitásként, létezőként rekonstruálható elmúltsággal. Az elégia ideje imaginárius tér-idő, a vég-dátum elvárásában állandóan fogalmazódó írás persze, mely nem rögzíthető viszonyidőpontot és térjelet ad meg: „Ugyanott és ugye máshol / ugyanakkor s ugye máskor”⁵⁷ „A madarai egykori emlékének” verset és időt ajánló szerző elő-elégiáinak kiindulópontja ugyanaz a tudattól függetleníthető bizonyosság a hiányról, melyről a hagyományos elégia a múlás folyamat leírásában legegyszerűbben mint az anyagi lét ellehetetlenülésével, felbomlásával szembesül, s aminek nyitottá-szabályozatlanná vált nyomait a mű zárt-kontúros szerkezetében újra visszaállítja. Tandorinál viszont a hiány lesz imaginárius, fiktív mozzanat a végpontig való állandó előrefutás következményeként: a fantáziatévékenység/előrelátás a jelen szemlélhető, biztos formáiból elvonással, bonyolult folyamatokkal hozza létre a dialektikus lét-folyamat törvényeihez alkalmazkodó hiány-illúzióit. „Hová lehet, ami így összegyűlt?”⁵⁸ – hangozhatna fel a jól hangolt („wohltemperierte”) elégia előtt mindig a kérdés, mely az időiség elfedésének legjellemzőbb létmódjaként adott, mindenkor érzékelt hanyatlás perspektívájába helyezi máris az eseménysorozat egészét. Elégikusságában a két legszembevetőbben különböző és fenomenológiailag legtávolibb tudati időkonstrukciót vetíti egymásra, egyesíti, mikor a visszaemlékezés egyszeres problémát jelentő megkerülésével a valódi protenciót/elvárást vagy távoli jövőreutalást megelőlegezi, majd a mindig adott futurumban megvalósuló visszaemlékezéssel újra a jelenig visszaveti. A jövőidejű emlékezésben a természetes időérzékelés bejárt útjai helyett az ideologikusan, munkával előállított jelent, mint a most-pont egy ideáját kapja meg. Mivel a „jelent újból át lehet élni, de újból adott nem lehet”⁵⁹, a jövőbeli elváráshorizonton feltüntetett lehetőségek majdani sorozatai (az elmúlás, halálok dátumai) a tulajdonképpeni homogén jelenidőt, a mindig-mostnak ezt a képzeleti (bár a meglévőt övező) távlatát a végpontot mindinkább közelítő kvázi-visszaemlékezés eredményeként, egyhelyben álló kettős elmozdulással hozzák létre: „Vissza-ide annyi, mint ugyan-át.”⁶⁰

Ám az elégia sokaságában észrevételezett pántemporális ihlettől térjünk vissza választott versünk, *A gyarló napjárás* éjsötétjéhez, mélyülő fényhiányához, majd a teljes megfosztatáshoz is, az előírás provizórikus teljesülésének, szövegbe írodásának fiktív határpontjához, a múlt-jelen-jövő (tegnap-ma-holnap) legigazibb egyesülésének és szétválásának idejéhez, az éjfélnél, mely Tandorinál annak az „élnek a felét” is jelzi mindazonáltal, ahonnan egész életek szoktak „lebillenni, görcsökben meghalni”⁶¹. Az előírás (a nem predesztinatív, mégis meghatározott jövő-szuppozíció) elé írás, a halál feltartóztatását

⁵⁷ „Fut az örök tekinteteket unván” (C 209.)

⁵⁸ *Ki hitte, fű hull* (AMV 361.)

⁵⁹ Edmund Husserl: Előadások az időről (uo. 56.)

⁶⁰ *Mint aki* (Élet és Irodalom, 1988. jan. 22., 1.)

⁶¹ *Három* [5. ...és éjfélnél után meghalt] (Új Írás, 1989/9.)

kérő mindig újraírt/aktualizált éjszakai névsor⁶² egyetlen merész mozdulattal, a gép mögött „letakarhatatlan” papírdarabra (örökké felhangzó Kérdésként?) helyezi át a szobában/reális térformák között eleddig keringő és egymást váltó versbeli szemlélet középontját. Mert „jelekből csak jel állhat össze / de a lépés lépéssé válik”⁶³, s micsoda lépés a vers világszerű vonatkozásainak, elképzelt és öröklött dualizmusainak minden korábbi ígétét egyszerre hagyni el és egyetlen (le nem írt) névként beváltani a költészet és minden imitáción alapuló művészet ősi álmát, hogy a teljes kiterjedés (világ-mindenség) „híjatlan” teret kapjon a papíron, nem-helyként, nem-időként, „pontként-se, se a legközépként, semmi perem határon”. A névvé váló, nyelvi jellé alakuló meglét lehetőség a hosszan kibontott opozíciók tanulságait hirtelen elvetve egyetlen alakzatban, a név egyedi tetteiben, a metonimikus versigazítás örök kudarca után, a névátvitel szöszterinti megtörténtével a nyelv ontológiáját legrégebben érintő lehetőségig, jel és jelölt önkényes egyeztetését felváltó teljes azonossághoz érkezhetsz szinte el, „de »már«, mert megvan, az sincs igazán, / Csak egyszerűbb – »Legyen!« – nevére vágysz.”⁶⁴ Ugyanakkor még itt is, ebben a Különbőség és Kér(d)és idejét látszólag szabadon alakító pillanatban is működik az olvasásnak az az antropológiai elképzelése, mely a letisztázott, végső jel-formánsok elvárt dekódolásában érdekelt: a felírás aktusa mindig a figyelmes, figyelemre képes, megszemélyesített abszolútum-képzet és az azt kifundáló én között közvetít, reményét abból az olvasás-szerű dialógusba vonásból meríti, amiben a befogadó-végrehajtó idegenség (~ Nap) követi és gondosan értelmezi a jelek, nevek alakjában intencionált egyéni cselekvés-javaslatokat. A néz/nem néz alanya, az „égi megmondhatatlan” azonban mint a dolgok s a nevek végső referenciája már mindig tartalmazza a kérdésben foglalt elvárást is, mint elérkező bekövetkezett, a látenciában időző potencialitást: valamit, mégis-kérdésként és mégis-különbőségként, örök-eljövőben és nem itt lévőként, a metafizika eredeti tárgyát képező távolság által. A „nap néz vissza csönd el nem olvas”⁶⁵ belátása, a hasztalan, de folyamatosan megnyitott dialógus kiszólásaként az elégia jövőbe-vetett és a nyelv elmúltságában szemlélt jelenkori lehetőségeivel számol le egyszerre. Még az áhitott emléktelenségig sem érve (mely itt az állati „világszegénység” örök jelenben és nyíltságban megnyilatkozó elszívődése, „mely mindamellettt gazdagság”⁶⁶), a vers legtágabb köre, a megkapaszkodásé, az örök tablóvá szélesülő napóra számlapjáé, hol „fukaran mért és forgatott emlék-kör pereméről lecsúszva, vissza a középbé” napok és Napok emlékét őrzi „tudva tudatlan” az én, és ama Legjobb Napét, mely az elvárás fenntartásában annak jele és jelen túli átélése, mindig-mostja, ahogyan az időben adott (az önadó prezencia reflexszerű fogadása részünkről) sohasem válhat az időben meg is kapottá. A Legjobb Nap: ami sohasem jön, és/mert min-

⁶² Több helyről is tudhatunk erről a szokásról, pl.: „hadd legyen mindig a gép mögött az a fohász, amit értük/firkálok fel minden este én...” *Gép zaja; infrarubín fény* (uo.), de olvashatunk róla a jellegzetes kijelentő-tagadó Tandori-mondatforma szimultán prezentáló-törölő értelmében is: „Nem hihettem ilyesmiben: hogy ha felírom: »Istenem, óvd Őket, / Szpérót és Mind...«, és nem takarom le véletlenül indigóval / Éjszakára a szöveget, akkor az éggel valami kapcsolat lesz, / Kitárul legfőbb óhajom stb.” *Bromptoni temető* (Élet és Irodalom, 1988. dec. 23., 10.)

⁶³ *A téli etetőterepről Kőrösi Csoma Sándornak* (Kortárs, 1984/6.)

⁶⁴ *A két jövevény közt* (uo.)

⁶⁵ *A téli etetőterepről Kőrösi Csoma Sándornak* (uo.)

⁶⁶ Ld. Martin Heidegger: *A metafizika alapfogalmai* (Osiris Kiadó, Bp., 2004, 317.) Aradi László, Olay Csaba ford.

dig itt van. A Legjobb Nap teljesületlen, idő előtti felsőfoka „az egyetlenegység homlokjegyével”⁶⁷ megjelölve így a mindig eljövendő jó (a lét-lehetőséget tovább nyújtó nap), s szükségképpen jó tartózkodását körvonalazza a megtalálhatatlan időben. A megtalálhatatlan időben szavakat találni pedig olyan képtelenséget rejt magában, melyet még a vers végső szavának feláldozása árán sem kísérelhet meg a „nevező”, névmondó én. Egyébként is, az átvétel és visszaadás, rátalálás és hiány közötti szűk, megőrzendő mezsgyén tudja, hogy az utolsó szó soha nem lehet személyes, az én tulajdona, mert „mindennek, ami van, ez a sora, / s belül jár nem-végződő végszava.”⁶⁸ Így a vers végén számunkra még – most – üres nevet ajánló oximoron („*ahol minden van, ahol nincs semmi-*.”)⁶⁹ azé a legközelebb-távolibb idegené, az időé már, ami rejtélyes útjával, járásával egyre csak arra biztat minket, hogy végső törekvéseink színtere mindössze ennyi lehessen: egyetlen Nap, a Legjobb. S addig minden nap nevet kapjon – az egyszerűség örökérvényével.

⁶⁷ Két „Kosztolányi-...” (és „Utó”) (Új Írás, 1985/11.)

⁶⁸ Hozzá (Élet és Irodalom, 1988 szept. 2., 13.)

⁶⁹ Ha „a hiábavalóság mindenek híján semminek se a híja” (A *Courtauld Collection: „az” impresszionisták*, Tiszatáj, 1989/6.), akkor érthető, hogy a „középső” Tandori számára a nyelv afáziáját, szólás-elérésképtelenségét szimbolizáló és megjelenítő leggyakoribb forma általában is az oximoron. A zárlatként elhelyezett alakzat nemcsak helyzeténél fogva von vissza minden, a terjedelmes vers kibontása során keletkező részleges elismerést, de a legtisztább ellentét (lét-nemlét, minden-semmi) kizárólagos megfelelésével rövid úton egyébként is a vers eltörléséhez vagy állandó újrafeltöltéséhez vezet. A mű így tétélesen is azon a ponton áll (le), ahonnan éppúgy bejelentheti önmaga tartós távollétét (semmi), mint állandó itt-tartózkodását (minden).